

CSISZÁR ZOLTÁN

PÁPOC TELEPÜLÉSTÖRTÉNETE (13–19. SZÁZAD)

1. rész

BEVEZETŐ

Pápoc Vas megyei település, a Vasi-Hegyhát folytatásának tekinthető Kemeneshát északnyugati szélén a Rába folyó jobb partján található. Elsőként Papuch néven említik, Csák Demeter királyi curialis comes 1234. évi ítéletlevelének datátiójában „*Datum in villa Papuch anno Dominice Incarnacionis M^o CC^o XXX° IIII°*”.¹

A Kemeneshát történeti földrajza alapján megállapítható, hogy a középkori települések (*Kanatha, Azzunfalva, Kadar, Chenge, Kegyery, Kechked, Miklosfalua, Papuch*) a Sitke térségétől induló dombvonulat nyugati peremén láncvonalban helyezkedtek el. A településeknek helyet adó hátság peremének relatív magassága a kezdeti 20–25 m-es értékről Pápoc után 3 m alá csökken, majd a lejtőződött dombvonulat Kemenesszentpéter és Várkesző között éri el a Rába és Marcal folyók közös árterének szintjét. A fennsíkszerű, vízhiányos hátság letelepedésre nem volt alkalmas, a jelenkorban is lakatlan erdővel takart terület – uralkodó fafaja népi nevéből (*Cser*) ítélve a szárazságtűrő cserfa lehetett.

A Kemeneshát nyugati oldalát a 19. századi vízrendezési munkák előtt a Rába, és a vele párhuzamosan futó Herpenyő széles ártere határolta, a Herpenyő Pápocnál folyt be az itt kiszakadó Rába-ágba.

Több szerzőnél is található utalás arra, hogy a Kemeneshát Árpád-kori települései a honfoglalás-kori belső gyepűvonal részét képezhették. A honfoglalás után létrehozott gyepű-védelmi rendszer geográfia módszerekkel történő vizsgálatát elsőként Fodor Ferenc végezte el, a belső gyepűvonal észak-nyugati részlete Vasvártól a Rába vonalát követve haladt Pápocig, itt átlépve a Rábán, Rábakecöl–Babót, Kapuvár irányában tartott északra.²

1 Árpád-kori új okmánytár. Közzé teszi Wenzel Gusztáv. 6. köt., 890–1235. Pest, 1867. 556. p. (Magyar történelmi emlékek; 1/11.)

2 *Csiszár Zoltán: Vulgo Herpenye dicta. Adalék a Nyugat-Dunántúli történeti földrajzához.* = Vasi Szemle (továbbiakban: VSZ), 2018. 2. sz. 199. p.

KÖZÉPKORI RÉSZLETEK

Az Árpád-kori Papuch első beazonosítható birtokosa Kilián (*Kýliani prepositi*) győri nagyprépost,³ Kilián prépostról keveset tudunk, mindössze csak három korabeli oklevélben szerepel (1210–1214).

Pápoc története szorosan kapcsolódik Szentmiklósfa, Ekl és Csatabér falvakéhoz, első ismert birtokosuk is közös a győri nagyprépost személyében. A jelenkori Pápoc a Szentmiklósfával való 1926. évi egyesítéssel jött létre.⁴ Ekl és Csatabér emléke már teljesen elenyészett, a Kemeneshát Árpád-kori településeinek sajátos földrajzi helyzete miatt, a láncvonal folytatásában – a Rábához közel, a hátság szélén – keresendők.

A győri káptalan 1327. évi jelentése szerint Kilián prépost *Papuch, Elk, Tataberfuldee* és *Mikulosfalua* birtokát utóbb Ugrin (*Vgrinus*) püspöknek adományozta – „*postmodum fuissent collate Domino Vgrino episcopo*”.⁵ Mivel Ugrin püspök esztergomi érsekségének első évében 1204-ben már meghalt, Kilián birtokosi státusza Pápocon inkább csak a 12. század utolsó harmadára tehető. Nem tudjuk azt sem megállapítani, hogy a Csák nemzetség kislelődi ágához tartozó Ugrin érsek halála után a négy település mikor került a nemzetség ugodi ágának birtokába.

A káptalan 1327. évi jelentése szerint ugyanis Pápoc, Ekl, Csatabérfölde és Miklósfalu nem örökség útján került Demeter bán (1281–1284) kezére, hanem azokat a belháborúk („*discensiones Regni et Barorum*”) idején a bán erőszakkal szerezte meg. Ennek a jelentésrészletnek viszont látszólag ellentmond az a történeti adat, hogy Edve (*Edw*) déli, Rába melletti határrészére lokalizált *Janoa* földel szemközti, a Rábán túl lévő *Hergolth* malmot 1264-ben már Demeter fiai, Ugod (1264) és Csák (1264–1270) birtokában találjuk.⁶ A „Papuchi Demeter”-ként is nevezett „*Demeterii Magni*” (1217–1245) Wertner Mór szerint, az 1234-ben a fent hivatkozott ítéletlevelét saját birtokán, Pápocon adta ki.⁸

PÁPOC KÖZÉPKORI TARTOZÉKAI

Az Árpád-kor településhálózata sűrűbb volt az újkorinál, ennek oka, hogy a települések kisebb közösségek (családok) szálláshelyeiből alakultak ki, ennek maradványa a nagyszámú személynévi lexemát tartalmazó településnév. Bár a pusztásodás jelensége már a korai időkben is fennállt, a nagyobb településpusztulás inkább a török hódoltság idejére tehető. A későbbi forrásokban a Pápoc középkori tartozékaként hivatkozott Csatabér és Ekl, az Árpád-korban még önálló település lehetett. Mindkettő neve személyneves eredetű: ... *Chataberium et filium eius Theodorum* ... 1206; ... *Ecl filius Scema* ... 1219.⁹

3 Hazai okmánytár. 1. köt. Kiad. Nagy Imre, Páur Iván, Ráth Károly, Véghely Dezső. Győr, 1865. (továbbiakban: HO 1. köt.) 138. p.

4 113.364/1925. B. M. sz. = Belügyi Közlöny, 1926. 2. sz. 46. p.

5 HO 1. köt. 146. p.

6 Árpád-kori új okmánytár. Közzé teszi Wenzel Gusztáv. 8. köt., 1261 – 1272. Pest, 1870. (továbbiakban: Wenzel, 1870.) 111. p. (Magyar történelmi emlékek; 1/13.)

7 *Stessel József*: Adalékok Sopron vármegye történeti földrajzához. = Századok, 1906. 3. sz. (továbbiakban: Stessel, 1906.) 241., 242. p.

8 *Wertner Mór*: Adalékok a Csák nemzetség történetéhez. = Turul, 1900. 4. sz. 166. p.

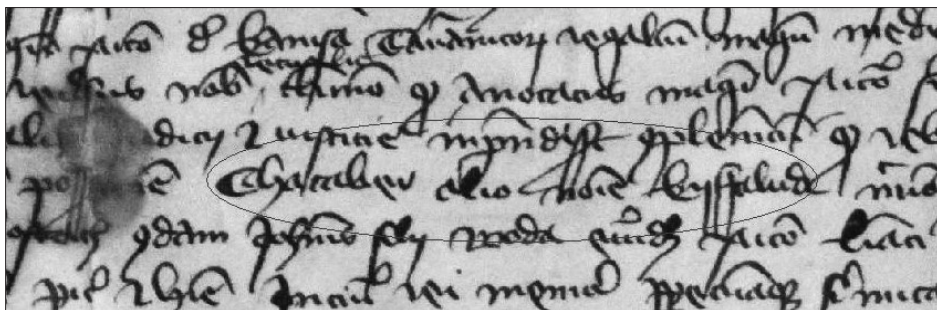
9 *Csiszár Zoltán*: Papuchtól Pápocig. Egy Árpád-kori Vas megyei település névtörténete. = VSZ, 2017. 4. sz. 437. p.

Elsőként Csatabér (*Chataber folua*) említése történik, Demeter bán fiai, Móric (*Mauricius*) és Csák (*Chak*) adománylevelében.¹⁰ Az adománylevél Pápocon készült, valószínűleg 1291-ben, bár az 1301. és a kevésbé hihető 1307. évi keltezés is feltételezett. Az irat Csatabért Rába közeli, illetve melletti (*iuxta Rabam*) falunak nevezi.

A Wenzel Gusztáv által közölt 1264. évi oklevél határleírása szerint a kérdéses hovartartozású *Hergolth* malom Edve déli, Kecöl (Rábakecöl) felőli határvégével szemben a Rába túlszéljén állt.¹¹ Stessel József feltételezése szerint a malom Pápos helység területén feküdt.¹² Valószínűleg Stessel feltételezése sem teljesen helytálló, a megjelölt hely ugyanis Pápoctól eléggé messze, 3 km-re északkeletre található – a Pápos és Miklósfá középpontja közti távolság 550 m –, valamint a pápoci malom 14. századi helyét már pontosan ismerjük. A malom nem tartozhatott Eklhez sem, mivel ennek helye is nagy biztonsággal meghatározható, de tartozhatott viszont Csatabér faluhoz.

Csatabér a 14. század közepén már valóban Pápos tartozéka, bizonyítja ezt egy 1309. és 1357. évi összetartozó oklevélpár. 1309-ben Csák Móric szerzetesi pályára lépve Pápos birtokát felvallotta a győri káptalan előtt, a szintén zárdába vonuló felesége és a már kolostorban élő Csák bán özvegye javára.¹³ 1357-ben a nyúlszigeti apácák viszont már ennek ekkori tartozékaira, Csatabérré és Eklre is igényt tartottak.¹⁴ A birtokügy rendezésére vonatkozó iratban Csatabér és Ekl már prédiumpként (*predijs Chataber et Ekl*) van megjelölve.

Csatabér birtoklástörténete viszonylag jól követhető. A Csákok után királyi adományként 1325-ben a még „*villis*”-ként írt település Köcski Sándor kezére került,¹⁵ az 1357-ben a birtokigényt bejelentő nyúlszigeti apácákat az elhunyt országbíró örököse, fia György és unokahúga Magyar Pálné Gelsei Margit kártalanította.

1. kép: 1391. évi oklevélrészlet (DL 7681.)

Csatabér Gelsei Margit végrendeleteiben nem szerepel, nem találjuk nyomát a perjelség és prépostság későbbi birtokai között sem. A későbbi birtokügyekből ítélve valószínűleg Gelsei Margit kedvelt familiárisa Meggyes Jakab birtokába került. A pápoci prépost és perjel 1368. évi birtokba helyezésétől tudjuk, hogy Meggyes

¹⁰ *Fejér Georgius: Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis.* (továbbiakban: Fejér CD) Tom. 7. Ad stirpem Arpadianam virilem supplementar. Vol. 2. Buda, 1832. 208. p.

¹¹ Wenzel, 1870. 111. p.

¹² Stessel, 1906. 242. p.

¹³ Fejér CD Tom. 8. Vol. 1. Ab anno Christi 1301–1316. Buda, 1832. 363. p.

¹⁴ HO 1. köt. 218. p.

¹⁵ HO 1. köt. 137. p.

Jakab (*Jacobo dicto Megyes*) szolgálataira való hivatkozással, Pápoc nem megjelölt részén 60 jugerum¹⁶ nagyságú szántót, valamint Köcski György hóstáti (*in platea Hosstath*) kúriáját és telkét kapta adományul.¹⁷

Csatabért 1391-ben, Papuchi Miklós diák nem rendezett tartozása miatt Zámbó Miklós tárnokmester részére statuálták,¹⁸ az oklevél szerint az ekkor használt másik neve „*Kysfalud*” volt – ami a tartozék jellegét szintén megkérdőjelezhetővé teszi.

1400-ban az utódok nélkül elhalt Papuchi Miklós diák után, annak pápoci birtokrészeivel együtt, új adományként a Kanizsai testvérek – János és Miklós – kapták meg.¹⁹ Papuchi Miklós személyében Meggyes Jakab örökösét sejthetjük. 1435-ben az esztergomi érsek és a nádor elé tartozó ügyek bírójának ítélete nyomán Edwi György lányai részére statuálták, a néhai Meggyes Jakab pápoci birtokrészeivel együtt.²⁰ 1466-ban a csornai konvent előtt Edwi János tiltja Kanizsai Imrét és rokonait a Csatabér és Barbaháza possessioik elfoglalásától.²¹ 1481-ben a Ládoni család birtoka lehet, mert a király előtt a csornai prépost inti Ládoni Jánost és társait a zálogból való kiváltásra.²² 1509-ben már pusztaként szerepel, Edwi Miklós és András adták el Mesteri Balázsnak, Bernátnak és Imrének 100 forintért.²³

Utolsó említése 1567. évi, ekkor I. Miksa magyar király az 1325-ben Köcski Sándornak adott birtokok, köztük Csatabér iktatásáról rendelkezik Vizkeleti Ferenczy Jakab részére.²⁴ Ez a rendelkezés azonban nem igazolja Csatabér ekkori létezését, ugyanis a koronára háramlottnak tekintett birtokok adminisztratív jellegű adományozása történt, amely ellen a valódi tulajdonosok – pápoci prépost, pannonhalmi főapát, győri káptalan – fel is léptek.²⁵

Csatabér helyét, figyelembe véve az 1291. évi adománylevélben említett Rába közeli megjelölést és a települések láncszerű vonalát, nagy valószínűséggel Pápoc és Ekl közé, a Hergolth malom közelébe, a későbbi Deszka-házi major környékére tehetjük.

Ekl első hivatkozását Köcski Sándor 1325. évi adománylevele tartalmazza, bár az oklevél okmánytári átíratában, mint „*villis Elk ...*” szerepel²⁶ azonossága nem vitatható.

Az országbíró 1328. évi halálát követően fia Köcski György tulajdona, tartozása ellenében 1439-ben statuálták összes tartozékával, és négykerekű malmával együtt Egri Jakab budai polgárnak.²⁷ A kiváltott birtok zálogjogon került Magyar Pálné Gelsei Margit kezére, 1357-ben még Köcski Györggyel közös tulajdona. Köcski György 1361. évi halála után Gelsei Margit és Köcski Kacsó (*Kachow*) Miklós birtokaként jegyzik.²⁸ 1367-ben Gelsei Margit a gencsi Boda fia Jánosnak és feleségének ad itt egy négy jugerum nagyságú szántót,

16 Iugerum: hold = 1 nap alatt felszántható terület; királyi hold: 84,43 ár; archaikus (usuális) hold: 48–56 ár; kis hold: 42 ár; – katasztrális hold (kh): 1kh = 5754,64153 m² = 57,5464153 ár = 0,575 464 153 hektár (ha).

17 HO 1. köt. 259. p.

18 A Magyar Nemzeti Levéltár adatbázisai. Collectio Diplomatica Hungarica. A középkori Magyarország levéltári forrásainak adatbázisa. Internetes kiad. (DL–DF 5.1) Bp., 2009. (továbbiakban: DL) 7681. (Megtétekintve: 2020. március 1.)

19 DL 87670.

20 DL 44021.

21 DL 65553.

22 Sopron vármegye története. Oklevéltár. 2. köt., 1412–1653. Szerk. Nagy Imre. Sopron, 1891. 544. p.

23 DL 48938.

24 A pápoci prépostság iratai. Schriften der pápocer Propstei. Szerk. Vajk Ádám. Győr, 2003. (továbbiakban: Vajk, 2003.) 24. p. (A Győri Egyházmegyei Levéltár kiadványai. Segédletek; 2.)

25 Vajk, 2003. 25. p.

26 HO 1. köt. 138. p.

27 DL 30651.

28 HO 1. köt. 239. p.

valamint egy malomhelyet.²⁹ Gelsei Margit 1371. évi utolsó végrendeletében – mint prédi-umot, a kivett részek kivételével – a pápoci perjelségre hagyta.³⁰

1387-ben Boda János fia Benedek, az itt lévő malmát a pápoci birtokrészeivel, 600 aranyforint áron Zámbó Miklós tárnokmesternek adta el.³¹ 1489-ben a pápoci perjel az országbíró előtt pereskedik, mivel a Ládoniak gencsi jobbágyai a prédi-umot elfoglalták és innen gabonát a tized és kilenced kiadása nélkül vittek el.³²

1762-ben még a perjelség birtoka, az ekkori Sággy Mihály féle „csökási (elki)” erdő-károsítás³³ helyszíne a második és harmadik katonai felmérés térképein szereplő Csonka/Csonkás erdővel lehet azonos.

Ekl helye az 1782–1785. évi első katonai felmérés térképének „*Eköly Mayer hof*” fel-irata alapján pontosan beazonosítható, azonos a 19. századi Pinkóccal.³⁴

Egy 1801. évi térképeken még Csonkásként szerepel, az 1784–1787. évi népszámlálás Csonkás predium adatait már Szent Péter (Kemenesszentpéter) adataihoz tartozóan kezelte, birtokosa a szombathelyi káptalan. A Kemenesszentpéter elődjének tekinthető Kísszentpéter (Szentpéterúr) birtokot 1479-ben Boda Benedek adta a perjelségnek,³⁵ a török dúlás során elnéptelenedett Szentpéter falut Bakos Imre pápoci perjel telepíttette újra 1696-ban.

PÁPOC ÉS SZENTMIKLÓSFA

Pápac és Szentmiklósfa településtörténete szorosan összefonódik, így középkori birtoklás-történetének szétválasztása sem lenne indokolt.

A Páppal 1926-ban egyesített Szentmiklósfa első említését *Mikulosfalua/Miklosfalua* néven, a Köcski Sándor birtokaira vonatkozó 1327. évi királyi megerősítés tartalmazza.³⁶ Az 1325. évi királyi adománylevelél Miklósfalut még nem említi.

Nem találjuk nyomát a Gelsei Margit által zálogjogon bírt birtokok között sem,³⁷ az ezeket felsoroló 1332 októberében kelt okmányból értesülünk Pápac fele részének a birtokába kerüléséről. Az országbíró 1328. évi halálát követően bizonyára Miklósfalua is fia György tulajdonába került, a birtokkal 1360-ban már biztosan Gelsei Margit rendelkezett, mivel annak fele részét ekkor az általa előző évben alapított pápoci perjelségnek adta.³⁸ Köcski György 1361. évi halála után, Kont Miklós nádor Miklósfalut, a mórchidai Simon mester ellenében, Gelsei Margit és Köcski Kacsó (*Kachow*) Miklós közös birtokául ítélte.³⁹

29 DL 5622.

30 *Csiszár Zoltán*: Margaretha Cubiculari. Gelsei Margit, ?–1372. = VSZ, 2019. 2. sz. (továbbiakban: Csiszár, 2019.) 191. p.

31 DL 87567.

32 DL 61867.

33 *Bedy Vince*: A pápoci prépostság és perjelség története. Győr, 1939. (továbbiakban: Bedy, 1939.) 72. p. (Győr-egyházmegye múltjából; 6.)

34 *Csiszár Zoltán*: A Pápac melletti csata. Az Anjou-kor végnapjai a Magyar Királyságban. = VSZ, 2018. 6. sz. 727. p.

35 Bedy, 1939. 56 p.

36 HO 1. köt. 146., 147. p.

37 HO 1. köt. 161. p.

38 Fejér CD Tom. 9. Vol. 3. Ab anno Christi 1359–1366. Buda, 1834. (továbbiakban: 9/3. köt.) 176. p.

39 HO 1. köt. 239. p.

Bedy Vince szerint az alapítónó Miklósfalu félbirtokát – halálának évében – 1372-ben a pázmándi félbirtokra cserélve szerezte vissza Alárd zirci apától.⁴⁰ Ennek látszólag ellentmond, hogy az 1371. július 22-én, Pápocon tett utolsó végrendeletében Pápoc egészével együtt Miklósfalu egészéről is rendelkezett.⁴¹ A Pápoc birtok kétharmad része és Szentmiklós birtok fele része a pápoci prépostság, Pápoc birtok egyharmad része és Szentmiklós birtok fele része pedig a pápoci perjelség birtokába került. A végrendelet szövegét vizsgálva megállapítható, hogy „*predium Miklósfalvafölde*” – ahol a malom van – nem azonos a „*possessionis Zenthmiklos*” és „*possessionis Zentmyklosfalwa*”-ként is nevezett birtokkal –, ami a végrendelet szerint Pápoc végén van.⁴² Az előbbi ugyanis teljes egészében a prépostság, míg az utóbbi fele részét a prépostság, másik felét pedig a perjelség kapta. A fentiek szerint Pápoc környezetében ekkor egy *Miklósfalvafölde* nevű malomhelyes pusztának is kellett lennie.

A 14. század utolsó harmadában mindkét település birtoka – a Gelsei Margit által a familiárisai és servitorai részére adott részek kivételével – két földbirtokos, a pápoci perjelség és a pápoci prépostság között oszlott meg. A két település jobbágysai a két földbirtokos birtokán „ültek”, a falusi közösség ekkor még tisztán földesúri intézmény volt. A települést a jobbágyok – földbirtokos földjén lévő – lakóházai, a két egyházi intézmény lakó és gazdasági épületei, és település közös használatában lévő építményei képezték. A jobbágytelkekkel rendelkező módosabb jobbágyok házai Pápocon, az erre a célra nyitott línea (*in platea*) mentén a hóstátban (*Houstath*)⁴³ helyezkedtek el, de még többségben lehettek a jobbágytelek nélküli kisebb beltelekkel rendelkező házak.

A pápoci prépostság és perjelség történetét 1939-ben közzétett tanulmányában Bedy Vince győri prépost dolgozta fel. Bedy Vince hézagpótló – bár nem hibamentes – tanulmánya kellő alaposággal, főként a győri káptalan magánlevéltárának iratanyagára támaszkodva mutatja be a két egyházi intézmény történetét.⁴⁴ Munkájában érinti Pápoc középkori egyházi épületeit is, ezen középkori egyházi épületek régészeti feltárásáról Koppány Tibor tett közzé egy összefoglaló tanulmányt.⁴⁵ Részben e két jelentős munka adatait felhasználva – esetenként megjelölve azok problémás voltát, és kiegészítve más településtörténeti szempontú adatokkal – az alábbiakban kitérek Pápoc középkori építményeire is.

40 Bedy, 1939. 22. p.

41 Bedy, 1939. 82. p.

42 Bedy, 1939. 84–85., 87. p.

43 A középkori hóstátok okleveles előfordulásait a Magyar Nyelvőrben megjelent tanulmányom tartalmazza. Az etimológiai vonatkozásokat kiegészítve, álláspontom szerint a 14. századi hóstáton még a jobbágytelkek (*sessio*) számára elkülönített településrészt kell értenünk – a hóstát a jobbágytelkek rendezett halmaza. A jobbágy mezőgazdasági „üzeme” a *sessio*, a mezőgazdasági termelésre szolgáló kültelek mellett nagyobb, meghatározott rendeltetésű és méretű belterületet igényelt. A jobbágytelek a földesúri földbirtok kettéosztásával jött létre, és a feudális fejlődés alapkövét képezte. A kisszámú középkori hóstát-előfordulások nagy része Pápochoz kötődik. Lásd *Csiszár Zoltán: A középkori hóstátok.* = Magyar Nyelvőr, 2016. 3. sz. 365. p.

44 Bedy, 1939. 124 p.

45 *Koppány Tibor: Pápoc középkori egyházi épületei.* In: *Lapidarium Hungaricum. Magyarország építészeti töredékeinek gyűjteménye.* 6. Vas megye. 2. Vas megye műemlékeinek töredékei. 2. Magyarszecsőd –Zsennye. Szerk. Lövei Pál. Bp., 2002. (továbbiakban: Koppány, 2002.) 117–121. p.

KÁPOLNA

A település legrégebb, és jelenleg is álló építménye, azonosnak tekinthető Pápoc elsőként hivatkozott plébánia templomával, a Szent Lőrinc-templommal. Négykaréjos, háromszintes téglapépület. Régészeti vizsgálata építését a 12. századra teszi – talán épp Kilián nagyprépost, vagy Ugrin püspök megrendelésére készülhetett. A keleti apszis földszinti ablakának átalakítása 14. századi. A 18. században régi bejáratát befalazták, a déli karéj ablakának helyére – vélhetően a kolostor templomából származó – oszlopokkal díszített békés kapuzatot építettek be, ekkor történhetett a felette lévő ablak átalakítása is. Jelenlegi nyolcszögű lanternája (lanterna) és hagymakupolája is későbbi átépítés eredménye.

SZENT MIKLÓS-TEMLOM

A Szentmiklós birtokhoz tartozó templom már 1363 előtt is a pápoci plébániához tartozott. Kálmán győri püspök ez évi rendelkezése a falu előtt lévőnek nevezi.⁴⁶ Helye viszonylag pontosan meghatározható, a jelenlegi Sárvár utca miklósfai kiszélesedő szakaszán keresendő. Koppány Tibor, Bedy helyismeretere alapozott azon álláspontja, hogy a templom „*a mai település déli végén elterülő temető helyén egykor volt és a 14. századra Pápocba olvadt templomáról nevezett Miklósfalván állt*”⁴⁷ több okból sem lehet helytálló. A temető csak a 19. században került Miklósfá végére, a két települést a 18. század közepén készült térképek még teljesen különállóként jelölik, a térképeken a templom a két falu között „*Miklosfa*” északkeleti végén látható.

Nem fogadható el Bedy azon közlése sem, hogy a Szent Miklós-templom a török időben pusztult el,⁴⁸ ugyanis a templom az 1761. és 1778. évi térképeken még szerepel. Bedy Miklósfá helyére vonatkozó feltételezése is téves: „*Miklósfalva (Szentmiklós, v. Miklósfá) valószínűleg azonos a pápoci birtok Deszkaház dűlőjével.*”⁴⁹

A PERJELSÉG SZŰZ MÁRIA TEMPLOMA

Kálmán győri püspök 1359. évi alapítólevele szerint Gelsei Margit Pápocon a Boldogságos Szűz Mária tiszteletére egy templomot (*Ecclesie Beate Maria Virginis*) építtetett, amit ekkor a letelepíteni kívánt Szent Ágoston-rendi remeték használatára ajánlott fel.⁵⁰ A szerzetesek kezelésébe került templom is átvészelte a török időket, az 1698. évi Canonica Visitatio ugyanis még „két hatalmas bazilikát” és az egyik szomszédságában lévő kápolnát említ. Az 1754-ben még meglévő falainak elbontása a 18. század harmadik negyedében történhetett.

A Koppány Tibor által közölt, a templom helyére vonatkozó megállapítás nem túl meggyőző, ugyanis az 1975–1976. évi feltárás során nem került elő feltételezett templom apszisa.⁵¹

46 Bedy, 1939. 53. p.

47 Koppány, 2002. 117. p.

48 Bedy, 1939. 73. p.

49 Bedy, 1939. 16. p.

50 Bedy, 1939. 52. p.

51 Koppány, 2002. 129. p.

ÁGOSTON-RENDI KOLOSTORÉPÜLET

1359-ben Gelsei Margit az Ágoston-rendi remeték számára a már meglévő Szűz Mária-templom mellett telket is ajánlott a kolostor megépítésére. A kolostor 1368-ban még építés alatt állt, ugyanis az alapítónő ez évi, Pápocon írásba foglalt végrendelete a kolostor építésének befejezéséhez további forrásokról rendelkezik.⁵² A kápolna északnyugati oldalához csatlakozó iskolaépület 1973. évi átépítése során derült fény arra, hogy az a középkori kolostor maradványait rejti.

A PRÉPOSTSÁG SZENT SZALVÁTOR TEMPLOMA

Az 1365-ben alapított prépostság templomának (*Ecclesie Sancti Salvatoris*) építési időpontjáról nincs közvetlen információnk, 1368-ban még építés alatt lehetett.⁵³ A török időkben szintén átveszelte – nyilvánvalóan ez az 1698-ban említett másik „hatalmas bazilika”. 1685-ben a káptalan Széchenyi György püspöktől a prépost jövedelmét kérte a romladozó prépostsági templom megjavíttatására, a püspök a káptalan kérését teljesítette. A leromlott állapotú templomot Milkovich János pápoci prépost 1738-ban építtette újjá, az ekkor még egyhajós templom fatornyát és tetőzetét 1792-ben Majláth Antal pápoci prépost cseréltette le.⁵⁴

A TELEPÜLÉSEK MALMAI

Gelsei Margit 1360. évi a perjelség javadalmazására vonatkozó rendelkezéséből tudjuk, hogy az ekkori Miklósfaluhoz több („*molendinis in eadem Miklosfalua*”) malom is tartozott.⁵⁵ Ugyanezen irat rendelkezik először a Pápochoz tartozó Mezörábán („*fluuiu Mezeuraba*”) lévő hatkerekű („*molendini sex rotarum*”) malomról is, aminek létesítésére még 1325-ben Köcski Sándor kapott királyi engedélyt.⁵⁶

A győri káptalan 1700-ban adott engedélyt a perjelség jobbágyainak, hogy a „*extra hortos a parte superiori fluvium Rabam versus super fluvio Herpenye ibidem praeterlabenti*” lévő régi malmot újból felépítsék. A malom azonos lehet az 1822. évi szolgabírói jelentésben említett, az időszakos vízhozamú Herpenyőn lévő másodosztályú malommal: „*Ad secundum Classem – ad Fluvium Herpenyő in Possne Pápocz*”.⁵⁷ Tekintettel arra, hogy a malom mindkét hivatkozás szerint Pápoc possessio területén volt, a Mezörábán lévő középkori hatkerekű malommal lehet azonos. Az 19. század eleji térképek csak ezt az egy malmot jelölik, létezik olyan térkép is, amely ezt a Rába ágat Herpenyőként tünteti fel.

52 Bedy, 1939. 102. p.

53 Csiszár, 2019. 190 p.

54 Bedy, 1939. 73. p.

55 Fejér CD 9/3. köt. 176. p.

56 HO 1. köt. 142. p.

57 *Nádasdy Lajos*: Kemenesalja céhes malomipara és annak alakulása a céhek megszűnése után. 2. rész. = VSZ, 1983. 3. sz. 384. p.

A MÚLTNAK KÚTJA

CSISZÁR ZOLTÁN: PÁPOC TELEPÜLÉSTÖRTÉNETE (13–19. SZÁZAD)

A malmok vonatkozásában további adatokat találunk az 1368. évi királyi megerősítésben, itt a pápoci malmot közhasználatú néven hatosmalomnak („*Hotosmolun*”), egy miklósfalui malmot pedig újmalomnak („*Wymolun*”) hívtak. Ebből az iratból megtudjuk azt is, hogy a miklósfalui újmalom négykerekű, és a Rába folyón van.⁵⁸

A királyi megerősítés még két ekli malomról („*excepto loco vnius Molendini*”) is említést tesz,⁵⁹ Eklen a 14. században a Boda család is épített egy malmot.

Márton pápoci perjel és Ábrahám (Kápolnai) pápoci prépost 1412. évi egyezséglevelé szerint a kolostornak a Rábán egy posztókalló malma („*pozto kwlyw*”) is létezett.⁶⁰

UDVARHÁZAK

A rendelkezésre álló forrásokból az Anjou-kori Pápocon két udvarház („*Curia*”) azonosítható be, Bartha fia András és Köcski György kúriája a hóstát északi részén,⁶¹ és nyilvánvalóan a Magyar családnak is külön udvarháza lehetett.

A jelentős egyházi intézményekkel, építményekkel és hetivásár tartási joggal is rendelkező Pápod, a 14–15. század fordulóján már mezővárosi (*oppidum Papoch*) státuszú településként működött.⁶²

58 HO 1. köt. 258. p.

59 HO 1. köt. 259. p.

60 DL 238365.; Zsigmondkori oklevéltár. 4. [köt.], 1413–1414. Mályusz Elemér kéziratát kieg., szerk. Borsa Iván. Bp., 1994. 341. p. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai. 2. Forráskiadványok; 25.); Érdekes színpont, hogy a pereskedésre többek között azért került sor, mert a perjel nem engedte be a prépostság embereit az általa építtetett kallómalomba. Kallómalmon, a malomkerék tengelyén lévő bütykökkel mozgatott, kalapácsos szerkezetű, ütögetéssel tömörítő gyapjúipari malmot kell értenünk. Első említésük a 12. század közepére tehető.

61 HO 1. köt. 258., 259. p.

62 Fejér CD Tom. 10. Vol. 3. Supplementare et ultimum. Ab anno 1382–1400. Cum accessionibus. Buda, 1838. 156. p.